

ETNIČKO ČIŠĆENJE I KRŠENJE LJUDSKIH PRAVA: KONCENTRACIONI LOGORI TOKOM RATA NA BALKANU 1992–1995

Pregledni rad

DOI: 10.7251/DEFSR1637001A	COBISS.RS-ID 6131480	UDK 341.322.5:341.485(497)“1992-1995“
----------------------------	----------------------	---------------------------------------

dr Laurence Armand French

*Justiceworks Institute, University of New Hampshire
Durham, NH, USA¹*

dr Goran Kovačević

*Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina*

Sažetak:

Rat na Balkanu koji je trajao u periodu 1991–1995 na području bivše Jugoslavije predstavljao je najgoru ratnu krizu u Europi od Drugog svjetskog rata. Etničko čišćenje, nasilno premještanje stotine hiljada civila postalo je glavna karakteristika tog sukoba. Osnovni metod provođenja etničkog čišćenja se ogledao u nasilnom premještanju sektaških rivala i njihovo zatvaranje u objekte koji su bili prenapučeni i u kojima su se provodila redovna mučenja, silovanja, izgladnjivanja i ubijanja. Sve strane, katolici – Hrvati, muslimani – Bošnjaci i pravoslavci – Srbi, su učestvovali u ovim etničkim čišćenjima. Ovaj članak naglašava prirodu tih užasnih posljedica rata na Balkanu.

Ključne riječi: *etničko čišćenje, ljudska prava, koncentracioni logori, Balkan.*

ETNIČKO ČIŠĆENJE I KRŠENJE LJUDSKIH PRAVA: KONCENTRACIONI LOGORI TOKOM RATA NA BALKANU 1992–1995

Uvod:

Užasi koji se dovode u vezu sa ratovima na Balkanu koji su počeli 1991. godine odvajanjem Slovenije koju su pratile Makedonija, Hrvatska, a zatim i Bosna i Hercegovina

¹ Autor za korespondenciju: Laurence Armand French, Justiceworks Institute, University of New Hampshire, Durham, NH, USA. E-mail: frogwnmu@yahoo.com.

na, često su predstavljali Srbiju kao glavnog, ako ne i jedinog, krivca. Ovo je postalo posebno naglašeno kada su Ujedinjeni narodi uspostavili Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) čiji je zadatak procesuiranje zločina protiv čovječnosti, uključujući i genocid. Jedan od najznačajnijih slučajeva na ICTY bilo je suđenje Slobodanu Miloševiću, bivšem predsjedniku ostatka Federalne Republike Jugoslavije, koji je optužen za genocid. Hapšenjem Radovana Karadžića, političkog vođe bosanskih Srba, u julu 2008. godine i Ratka Mladića 2011. godine, vojnog vođe bosanskih Srba i Gorana Hadžića, vođe pobunjeničkih Srba u Hrvatskoj, završen je niz optužnica UN-a protiv 161 visoko pozicioniranih vojnih lidera. Ipak, mandat za procesuiranje zločina protiv čovječnosti i/ili genocida sada je u rukama država koje su nastale raspadom bivše Jugoslavije. Pregled geopolitičkih događaja koji su doveli do raspada bivše Jugoslavije i pojavljivanja nacionalističkih vođa koji su potakli strah i užase koji se dovode u vezu sa *etničkim čišćenjem* od ključne je važnosti.

Mnogi Srbi smatrali su da je ICTY pod prevelikim uticajem SAD-a i njihovih NATO saveznika i da se najviše fokusira na zločine koje su počinili Srbi, ignorišući slične zločine koje su počinili Hrvati, Bošnjaci i kasnije Oslobođilačka vojska Kosova (KLA). Zaista, tek nedavno pokrenuti su slučajevi protiv bosanskih Muslimana, među njima najpoznatiji je Ejup Ganić, a potvrđene su i optužnice protiv hrvatskih generala Ante Gotovine, Mladena Markača i Ivana Čermaka. I sada kada je Srbija Hagu predala ratnog kriminalca koji je godinama bio predmet potrage, zahtjeva od Suda da istraži bivše lidere KLA za užase koji uključuju i trgovinu ljudskim organima koji su navodno uzeti od srpskih i romskih zatvorenika. Ovaj članak analizira upotrebu koncentracionih logora od strane svih učesnika koji su bili dio procesa etničkog čišćenja koji je naveo Katolike Hrvate, Muslimane Bošnjake i Pravoslavce Srbe jedne protiv drugih tokom pokušaja segregacije u periodu od 1992–1995 u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (Associated Press, 4/16/2011).

Geneza etničkog čišćenja na Balkanu:

Događaji u Jugoslaviji počeli su da se odvijaju nakon smrti Tita, 4. maja 1980, i intenziviraju raspadom Sovjetskog saveza krajem 1980-ih. Nakon Titove smrti, u Jugoslaviji je uspostavljeno predsjedništvo sastavljeno od predstavnika iz šest republika, a članovi su se smjenjivali na poziciji predsjednika predsjedništva. Padom komunizma, mnogi bivši komunistički lideri postali su vođe ultra-nacionalističkih grupa tvrdeći da predstavljaju većinu njihovih sektaških članova. Svaka grupa je promovisala sopstvene interese koristeći propagandu i taktike zastrašivanja čime su prisilili i nevoljne članove svojih grupa da svoje komšije počnu smatrati neprijateljima, što je prouzrokovalo reciprocitetni antagonizam. Proglašavanje „onih izvan grupe“ neprijateljima jačalo je koheziju „unutar grupe“. Ovaj rascjep unutar bivše Jugoslavije dodatno je podstrekavan ekonomskim razlozima kao i činjenicom da je sektarizam, koji je bio pod kontrolom Tita, stoljećima dugo ključao ispod površine društva. Vanjski uticaji kako rimokatoličke crkve tako i međunarodnog Islama nisu pomagali. Srpski ultranacionalisti, s druge strane, podršku su pronalazili u susjednim pravoslavnim društvima, posebno Rusiji, Grčkoj i Rumuniji. Ipak sve tri glavne sektaške grupe unutar svih šest republika bile su u različitim

mjerama zastupljene u ovom ratu. Za ultranacionalističke lidere *etničko čišćenje* bilo je jedino sredstvo za postizanje čiste države (Benson, 2001; Lampe, 2000; Ramet, 2006).

Hronologija razvoja događaja koji su doveli do raspada Jugoslavije počela je 1990. godine na 14. Kongresu Komunističke partije koju su delegati Slovenije i Hrvatske iz protesta napustili. Onda je 25. juna 1991. godine, nakon izglasavanja nepovjerenja komunistima, Slovenija započela proces secesije koji je rezultirao *Desetodnevni ratom*. Njihov južni susjed, Hrvatska, je također proglasila nezavisnost od Jugoslavije. Sukob između JNA i slovenske policije i teritorijalne odbrane rezultirao je smrću nekoliko desetina ljudi, ali bez velikih sukoba. Krhki mir uspostavljen je 09. jula 1991. godine i Milošević je naredio povlačenje JNA iz Slovenije. Ovaj ograničeni sukob bio je iskra koja je potpalila Treći balkanski rat (Gow & Carmichael, 1999).

Najveća bitka koja je dovela do rata dovodi se u vezu sa hrvatskim pokušajem postizanja nezavisnosti. Problem je bilo to što je Franjo Tuđman 02. decembra 1990. uvjerio Hrvatski Parlament da usvoji novi ustav kojim su se ukinuli zaštitni elementi Ustava Jugoslavije iz 1965. i 1974. koji su pružali jednak tretman srpskim enklavama koje su se nalazile unutar Hrvatske. Taj potez dao je superiorn status Hrvatima katolicima da diskriminiraju srpske manjine. Taj potez uzrokovao je da Srbi u Krajini zahtjevaju svoju nezavisnost unutar nezavisne Hrvatske. Srbi su generacijama živjeli u području Krajine, gdje ih je dovela Austro-Ugarska sredinom 16. stoljeća kako bi služili kao zaštita protiv Otomanskog carstva. Zaista, Srbi u toj regiji predstavljali su 12 procenata populacije Hrvatske u trenutku kada je Hrvatska proglasila nezavisnost 1991. godine. Hrvatski građanski rat okrenuo je Tuđmanove ultranacionaliste protiv Srpske Autonomne oblasti Krajine (SAO) koja se samoproglasila Republikom Srpskom Krajinom (RSK). Kada je ovaj dio ratova na Balkanu završio 1995. godine, desetine hiljada hrvatskih Srba protjerani su, uglavnom u Srbiju, dok su oni koji su ostali mučeni i ubijani. Također, RSK je pokušavajući da očisti svoju teritoriju (trećinu Hrvatske) od hrvatskih katolika uzrokovao masovno raseljavanje ljudi, ubistva civila i uništavanje objekata kulture. To je bio povod za uvođenje Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda (UNPROFOR) u ratne zone na Balkanu i uspostavljanje zaštićenih područja Ujedinjenih nacija (UNPA).

1991. godine Makedonija je također proglasila nezavisnost uz malo pruženog otpora od strane roditelja – Federalne Republike Jugoslavije. Drugi veliki ratni front u trećem ratu na Balkanu nastupio je kada je Bosna i Hercegovina (BiH) proglasila nezavisnost u aprilu 1992. Taj sukob je uključio sve tri etničke grupe uz upotrebu ekstremnog nasilja od strane svih učesnika – od čega je većina bila usmjerena protiv civila. U početku sukobi su nastupili između bosanskih Srba i Bošnjaka gdje su bosanski Srbi strahovali od stvaranja islamske države i od situacije u kojoj će opet biti građani drugog reda. 1993. godine u sukob protiv Bošnjaka uključuju se bosanski Hrvati uz podršku Hrvatske. Neke od najtežih bitki odvijale su se u području Hercegovine. Početkom marta 1991. godine, ultranacionalistički lideri Srbije (Slobodan Milošević, također lider ostataka Federalne Republike Jugoslavije) i Hrvatske (Franjo Tuđman) dogovorili su podjelu Bosne između njihove dvije zemlje. To je poznato kao Karadževićki dogovor koji je promovisao ideju Velike Hrvatske i Velike Srbije na temeljima ostataka Jugoslavije. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda je, u očekivanju povećanja sukoba u regiji, usvojilo Rezoluciju 713 čime je nametnut embargo na području bivše Jugoslavije (Sibler & Little, 1995).

Tuđmanova ultranacionalistička stranka, Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) pokušala je da uradi isto ono što su u Hrvatskoj pokušali da urade krajiški Srbi –

da preuzme dio BiH i nazove ga Hrvatska Republika Herceg-Bosna. To se dogodilo 18. novembra 1991. godine kada su lideri ogranaka HDZ-a u BiH proglasili svoju nezavisnost. Na sličan način, bosanski Srbi su 24. oktobra 1991. godine napustili troetničku koaliciju koja je vladala BiH od 1990. godine uspostavljajući sopstveni parlament srpsko-ga naroda Bosne i Hercegovine. 09. januara 1992. Parlament je uspostavio Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu, koja je kasnije preimenovana u Republiku Srpsku u avgustu 1992. godine. Sve je bilo spremno za borbu u BiH, konflikt koji je zahvatio čitavu državu sve do kraja decembra 1995. godine i potpisivanja Dejtonskog sporazuma.

Postojala je mogućnost uspostavljanja mira sa Cutileiro-Carrington planom (Lisabonski sporazum), koji je 18.03.1992. napravila Evropska ekonomska zajednica. Taj dogovor je predlagao etničku podjelu vlasti na svim administrativnim nivoima, ali sa zajednicama zasnovanim na većini – Bošnjaci, bosanski Hrvati i bosanski Srbi. Ali pod pritiskom SAD-a, vođa bosanskih Muslimana povukao je svoj potpis i podršku nakon deset dana, time postavljajući scenu za stravične borbe koje će uslijediti. Američki Kongres je takođe pokušao da ospori embargo, ali su njihova zalaganja osporena vetom od strane predsjednika Bill Clintona. Embargo, iako je često bio predmet kršenja zbog poroznih planinskih granica, ostavio je Jugoslavensku narodnu armiju (JNA) sa obiljem teškog naoružanja uključujući artiljeriju i tenkove. Lider JNA, Ratko Mladić, ujedinio se sa bosanskim Srbima i Vojskom Republike Srpske (VRS). Te snage su odgovorne za opsadu Sarajeva koja je trajala 44 mjeseca, gdje čak i Zaštitne snage UN-a postizali su ograničene rezultate uspijevajući samo da drže aerodrom otvorenim što je dozvoljavalo transport osnovnih namirnica opkoljenom stanovništvu. Još jedan neuspjeh UNPROFOR-a je zaštita Srebrenice gdje je, po procjeni, oko 8,000 muškaraca i dječaka koji su pripadali bosanskim Muslimanima masakrirano u periodu 12–22. jula 1995. od strane vojske pod vodstvom Ratka Mladića. Interesantno je da su snage koje su branile Sarajevo tokom opsade, Armija Republike Bosne i Hercegovine, bile ne samo brojnije od snaga RS koje su opkolile grad, već su se sastojale od pripadnika svih etničkih grupa koje su u Sarajevu živjele.

Hrvatsko-bošnjački rat koji je trajao od 19. juna 1992. do 23. februara 1994. kao zaseban sukob obuhvatio je oko 30 procenata teritorije. Cilj tog rata bila je hrvatska dominacija centralnog i istočnog dijela BiH istorijski poznatog kao Hercegovina. Ponovo je ovaj sukob uključivao i etničko čišćenje i strahote usmjerene kako protiv vojske tako i protiv civila. Mostar koji je dugo smatran za de facto glavni grad Hercegovine, bio je pod opsadom devet mjeseci od strane hrvatskih snaga kada je došlo do uništenja grada i njegovih vjerskih i kulturnih objekata, uključujući i poznati Stari most. Tog puta, Bošnjaci i bosanski Srbi su bili mete napada Hrvata. Poznato je da je SAD podržavao Hrvate katolike i Bošnjake muslimane u odnosu na Srbe pravoslavce. U skladu sa tim, SAD su započele napore da pomire i ujedine te dvije strane kako bi formirali koaliciju protiv srpskih snaga. Obje zaraćene strane su u martu 1994. godine potpisale sporazum (Washingtonski sporazum) na inicijativu SAD-a, što je dovelo do stvaranja ujedinjene Bošnjačko-hrvatske Federacije Bosne i Hercegovine, sa stanovništvom podijeljenim u deset kantona (sedam većinski muslimanskih i tri većinski hrvatskih).

U isto vrijeme SAD su tajno koristile privatne vojne sigurnosne snage MPRI (Military Professional Resources Inc.) kako bi naoružale i obučile hrvatsku Armiju kao i što su krijumčarile oružje ARBiH. Te inicijative su omogućile Hrvatima da prekinu pat poziciju sa srpskim snagama u ljeto 1995. godine kroz dvije akcije, Operacija Bljesak i Operacija Oluja, kojima su otjerali srpske snage iz većeg dijela Hrvatske. Te akcije je

pratila Operacija Maestral, kombinovani hrvatsko/bošnjački napor da natjeraju na povlačenje snage bosanskih Srba u BiH. Ta operacija, zajedno sa NATO bombardovanjem, dovela je kombinovane trupe Hrvatske i FBiH na same rubove Banja Luke, de facto glavnog grada RS. Potpisivanje Dejtonskog sporazuma 14. decembra 1995. godine dovelo je do prekida sukoba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini gdje je FBiH pripalo 51 procent teritorije a RS-u 49 procenta, a Sarajevo je podijeljeno na dva segmenta, gdje je Istočno Sarajevo pripalo RS-u (Ripley, 2001).

I dok su SAD imale veliku ulogu u stvaranju Dejtonskog sporazuma, mnogi su ih smatrali za stranu koja je dozvolila da se rat rasplamsa zbog njihovog uticanja na Aliju Izetbegovića i njegovo povlačenje iz Lisabonskog sporazuma u martu 1992. godine. Ironija je da Dejtonski sporazum odražava iste osnove kao i Lisabonski, ali uz dodatne četiri godine ratnih užasa u kojem su učestvovalе sve strane, što je iza sebe ostavilo naslijeđe segregacije i mržnje koje traje do danas. Tokom posljednje analize, Bosna i Hercegovina postala je podijeljena po etničkim linijama što je rezultiralo sa sedam bošnjačkih kantona i tri kantona bosanskih Hrvata, od čega se sastoji Federacija Bosna i Hercegovina (FBiH) koja pokriva 51% površine, dok su bosanski Srbi dobili teritoriju Republike Srpske koja pokriva površinu od 49% teritorije. Kao treći segment uspostavljen je Brčko Distrikt na kritičnim dijelovima granice gdje se dodiruju Hrvatska, Srbija i BiH, u širem području Republike Srpske. Takođe, postoji zajednička, ali slaba, nacionalna skupština sa predstavnicima sve tri etničke grupe. Ipak, izgledi za jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu, uprkos retorici Dejtonskog sporazuma, su slabi. Žaloso je da je Balkan postao poprište posljednjeg hladnoratovskog sukoba gdje je bivša Jugoslavija predstavljala posredno bojno polje za geopolitička lukavstva. Mnogi elementi Dejtonskog sporazuma nisu realizirani, pogotvo povratak izbjeglica protjeranih iz njihovih domova tokom egzodus uzrokovanog etničkim čišćenjem. Rat se nastavio i nakon 1995, ali u južnim slavenskim državama Srbiji, Kosovu, Crnoj Gori i Makedoniji (USSD, 1995; Chandler, 2005).

Koncentracioni logori tokom rata na Balkanu: 1992–1995:

Sve zaraćene strane u ratu na Balkanu 1992–1995, Hrvati, Bošnjaci i Srbi, imale su logore. Najžešći sukobi tokom tog dijela rata odvijali su se u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Izgladnjivanja i mučenja, uključujući silovanja i muškaraca i djece, kao i smrt bili su svakodnevna pojava u tim logorima. Dio procesa etničkog čišćenja, koji je praktičnovala svaka zaraćena strana, predstavljalо okupljanje ljudi i njihovo smještanje u koncentracione logore. Hrvati i Bošnjaci bili su zatvorenici u logorima bosanskih Srba, dok su Srbi i Bošnjaci bili zatvorenici u hrvatskim logorima. Prema najpouzdanijim podacima, Srbi su imali 507 koncentracionih logora, Hrvati 131 i 536 logora su vodili Hrvati i Bošnjaci zajedno. Sljedeći spisak, iako nije konačan, prikazuje prirodu tih objekata. Neki su oslobođeni prije drugih jer su izbjeglički kampovi uspostavljeni širom Evrope i pružali su humaniju i bolju brigu za oko milion raseljenih izbjeglica.

Najčešće lokacije koje su korištene kao koncentracioni logori:

- Skladišta,
- Stanovi i ili/podrumi

- Podrumi privatnih kuća
- Štale
- Rudnici
- Klaonice
- Zatvori
- Autobuske stanice
- Stadioni
- Sportski objekti
- Objekti Ministarstva unutrašnjih poslova
- Osnovne i srednje škole
- Hoteli

Mjesta sa 10 ili više objekata kojim su upravljali Srbi:

• Banja Luka	10
• Bijeljina	15
• Bosanski Šamac	16
• Bratunac	23
• Doboj	37
• Foča	18
• Kotor Varoš	37
• Prijedor	57
• Sanski Most	20
• Sarajevo	50
• Sokolac	12
• Srebrenica	13
• Tuzla	6
• Ugljevik	12
• Višegrad	18
• Vlasenica	13
• Zvornik	21

Mjesta sa 10 ili više objekata kojim su upravljali Hrvati:

• Čapljina	10
• Donji Vakuf	11
• Konjic	11
• Mostar	11

Mjesta sa 10 ili više objekata kojim su zajedno upravljali Bošnjaci i Hrvati:

• Bihać	15
• Bosanski Brod	10
• Brčko	21
• Bugojno	13
• Goražde	19
• Konjic	14
• Livno	12
• Mostar	17

• Sarajevo	125
• Tomislavgrad	17
• Travnik	12
• Tuzla	28
• Visoko	11
• Zavidovići	12
• Zenica	15
• Živinice	10

Veliki gradovi u Bosni i Hercegovini su tokom rata često bili podijeljeni gdje je svaka strana imala zatvorske logore unutar iste opštine. Na primjer, Sarajevo i Tuzla imali su logore koje su vodili Srbi i zajedno Bošnjaci i Hrvati, dok su Hrvati, a kasnije zajedno Hrvati i Bošnjaci, imali logore u Mostaru, de facto glavnom gradu Hercegovine. Srbi su imali logore sa hiljadama zatvorenika u Banjoj Luci, Bijeljini, Bileći, Bosanskoj Krupi, Bosanskom Novom, Bratuncu, Derventi, Prijedoru i Sarajevu. Najveći hrvatski logori bili su smješteni u Čapljini, Mostaru i Odžaku, dok su najveći logori kojim su zajedno upravljali Bošnjaci i Hrvati bili u Sarajevu. Bošnjaci su imali velike logore u Konjicu i Sarajevu prije njihove koalicije sa Hrvatima. U najbrutalnijim logorima odvijala su se silovanja žena i muškaraca, izgladnjivanja, prelaćivanja, ponižavanja i ubijanja. Sve strane držale su ovakve vrste logora kao i javne kuće gdje su žene zatvorenici kontinuirano silovane. Najveći kamp kojim su upravljali bosanski Srbi bio je u Bratuncu gdje je boravilo oko sedam hiljada ljudi na stadionu Bratstvo, dok je najveći kamp kojim su upravljali Bošnjaci bio u Sarajevu na stadionu Koševo gdje je bilo smješteno preko šest hiljada zatvorenika muškaraca, žena i djece. Najveći kamp kojim su upravljali Hrvati prije njihove koalicije sa Bošnjacima bio je kamp Gasnice u Čapljini sa četiri hiljade bošnjačkih i srpskih zatvorenika, uglavnom žena i djece. Najveći kamp koji je uslijedio nakon bošnjačko-hrvatske koalicije organizovane od strane SAD-a, bio je lociran u Brčkom, Gornji Rahići sa preko 1500 srpskih muškaraca, žena i djece. U FBiH se također nalazio zloglasni kamp Hadžići sa oko hiljadu srpskih zatvorenika gdje su se odvijala silovanja.

Potpisivanjem Dejtonskog sporazuma krajem 1995. godine ovi logori su vratili svoju prvobitnu svrhu, ali za one koji su bili zatvoreni u njima, sjećanja na njihovo zatočeništvo i zlostavljanje predstavlja okidač za netretirane ratne traume, posebno posttraumatski stresni poremećaj (PTSP). Malo ko bi osporavao činjenicu da netretirana ratna trauma predstavlja nezadovoljenu potrebu u tim zemljama uništenim ratom – posebno Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. Istraživanja pokazuju da su najranjivije za razvijanje PTSP-a osobe koje su prošle traumatične događaje kao što su mučenja i drugi potencijalno traumatični događaji kao zatočeništvo. Studija objavljena 2009. godine u *Journal of the American Medical Association* izvještava o najopsežnijoj meta analizi povezanosti mučenja i drugih potencijalno traumatičnih događaja i uticaja na mentalno zdravlje populacija koje su izložene masovnim sukobima i raseljavanjima, poput onih koja su se dešavala tokom rata na Balkanu 1991–2002 (Steel et al., 2009). Ta iskustva moraju biti javna i moraju biti predmet razgovora kako bi nastupilo zacjeljivanje kod pojedinaca i društava koja čine nove države bivše Jugoslavije.

REFERENCE

- Associated Press (April 16, 2011). UN court convicts Croatian's hero of Balkan wars, gives Gen. Gotovina 24 years for crimes. *Washington Post*. www.washingtonpost.com/world/un_court_convicts_croatians_hero
- Beloff, N. (1997). *Yugoslavia: An Avoidable War*. London: New European Publications.
- Benson, L. (2001). *Yugoslavia: A concise history*, Palgrave Macmillian.
- Chandler, D. (2005). From Dayton to Europe. *International Peacekeeping*, 12, 335–342.
- Gow, J. & C. Carmichael. (1999). *Slovenia and the Slovenes*. Hurst.
- Greenfield, D. M. (2008). Crime of Complicity in Genocide: How the International Criminal Tribunals for Rwanda and Yugoslavia Got it Wrong, and Why it Matters. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 98, 921–952.
- Lampe, J. R. (2000). *Yugoslavia as history: Twice there was a country*. Cambridge University Press.
- Maas, P. (1996). *Love Thy Neighbor: A Story of War*. Vintage Press.
- Mahmutcehajic, R. (2000). *The Denial of Bosnia*. Pennsylvania State University Press.
- Ramet, S. P. (2006). *The Three Yugoslavias: State-building and legitimization, 1918–2005*. Indiana University Press.
- Ripley, T. (2001). *Conflict in the Balkans, 1991–2000*. Osprey Publishing.
- Sells, M. A. (1998). *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia*. University of California Press.
- Silber, L. & A. Little. (1995). *The Death of Yugoslavia*. Penguin.
- Simms, B. (2003). *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*. London: Penguin.
- Steel Z. et al. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement. *Journal of the American Medical Association (JAMA)*, 302, 537–549.
- USSD (1995) *Dayton Peace Accords on Bosnia.*, U.S. State Department.

Rad primljen: 28. 4. 2016.

Rad odobren: 5. 9. 2016.